

NACIONALIZMUS, SZUPRANACIONALIZMUS.

Hornyánszky Gyula elnöki megnyitó előadása a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1926. április 18-án tartott közgyűlésén.

Tisztelt közgyűlés!

Egy éve dolgozunk. Hogy e rövid idő alatt mit végeztünk el és mit kellett a jövőre halasztanunk. arról majd a főtitkári jelentés számol be. Úgy látom, hogy sem kétségbeesésre, sem kitörő újjongásra nincs okunk, amidőn azt az érdeklődést tesszük mérlegre, amelyet a magyar társadalomból egy esztendei munkásságunkkal kiváltanunk sikerült. Ennek a társadalomnak egy kis töredéke mégis csak hozzánk csatlakozott; egészen nem maradtunk: a pusztában kiáltó hang. Viszont azonban azt is le kell; szögeznünk, hogy sok olyan helyen nem találtunk megértésre, ahol jogunk volt közös magyar sorsunkat érdeklő kérdésekben bizonyos közösségi szellemet feltételezni. Tapasztalataink kétségtelenné teszik, hogy még nagyon messze vagyunk attól az időtől, amikor az ölhetett kéz politikáját folytathatnók. Előreláthatóan sok fáradtságunkba kerül még, hogy az egész magyar társadalmat meggyőzzük a tőlünk kitűzött célok fontosságáról és az ezeket még mindig fenyegető veszélyekről.

Az egy évi munka teljesítményeiből magam részéről csak egyetlen-egyet emelek ki: sikerült feltámasztanunk vagy legalább is segítettünk feltámasztani a Jászi Oszkárék lapját, a rosszemlékű «Huszedik Századot», ezúttal «Századunk» címen. Talán lesznek, akik majd gánccsal kísérik ezt a kétesértékű, akaratlan eredményt és kárörvendve hivatkoznak az akcióreakció közismert tanára. De nekünk tisztában kell lennünk azzal, hogy a zaklatott emberiség manapság — inkább mint a múltban bármikor — az ellentétek herakleitoszi világát éli; hogy a múltban is jobb lett volna, manapság meg épen többet ér a nyílt küzdelem a lappangó ellentétek leplezgetésénél, hazugságánál; hogy igazunkat különösen a mai viszonyok közt kell féltanunk attól a lassú sorvadástól, amelyet nem az ellenkezés által sarkalt munka, hanem ép ellenkezőleg: a munka hiánya, a megnyugvás, a tétlenség szokott létrehozni.

Ellenfeleink konzervatív maradisággal vádolnak bennünket. Azok teszik ezt, akik úgy gondolják, hogy a világtörténetnek egész menetét, összes problémáit a réginek és az újnak ellentétes fogalmaiba lehet szétbontani és összegezni, s akik társadalmi helyzetüktől vagy temperamentumuktól ösztönözve minden meggondolás nélkül csatlakoznak a minden-

kor újhoz. Bennünket rossz görög szóval «mizoneisták»-nak hívnak s a kellő nyelvi ismeretek híjján láthatóan zavarban vannak, hogy saját magukat jóveretű jelszóval tulajdonképpen minnek is nevezzék. Szívesen kiségítem őket zavarukból s egyszersmindenkorra a *neoterista* titulusát ajánlom fel nekik. Mert már a Kr. e. V. században így hívták a görögök azokat az embereket, akik elvből vallották az újításnak, a felforgatásnak, egyszóval a neoterizmusnak elvét. Nekünk — a modern lélektan és szociológia segélyével — csak a modern korba beállítva kell ezt az embertípust megfigyel-nünk és megmagyaráznunk, hogy újból tartalommal töltsük ki a feledésbe ment görög műszót. E szemlélődés közben a mindenkor elégedetlenek, a soha ki nem elégítettek tarka összetételű csoportjára fogunk majd buk-kanni, lélektani elemzésünknel pedig arra az alapérzésre, melyet a kissé durván hangzó irigység szó helyett finomabb fogalmazásban «ressentiment»-nek nevez a mai tudomány. «Úgy cselekedjetek embertársaitokkal, amiként óhajjtátok, hogy veletek cselekedjenek», ezt tanítja a felebaráti szeretet vallása; «embertársamé se legyen az, ami nem az enyém», ezt sugallja a sértődött, a gyűlölködő irigység, a ressentiment. Az újkori neoterizmus-nak finoman kieszelt és bogozott elméleti szövedékei mögött mint értelmi szerző — erre Sombart figyelmeztet — igen sokszor egy-egy duzzogó, mert várakozásában csalatkozott egyetemi magántanár húzódik meg, többnyire a nyugtalan keleti fajtából; Marx óta — hazai viszonyainkra is alkalmaz-hatóan — majdnem szabálynak mondhatjuk ezt. Hűséges, hiszékeny tanítványokra nagy számban számíthat minden fajta «magántanári for-radalom» olyan zavaros időkben, minő a mienk; mert ilyenkor fölösen vannak azok, akik — nem lévén kötelezve az igényjogosultság igazolá-sára — úgy képzelik, hogy csak nyerhetnek bármely újítás, változás ese-tében.

Új és régi közömbös fogalmak a lényegre vonatkozó értékelés szem-pontjából. Az új lehet jó vagy rossz, igaz vagy hazug, szép vagy csúnya, mert ellentéte — a régi — szintén ép úgy lehet az egyik, mint a másik. A nagyobb valószínűség csak ott szól az újnak magasabb értéke mellett, ahol az emberi értelem fejlődésének szoros egymásutánjával van dolgunk; mert e fejlődésben minden későbbi álláspont nemcsak ismeri azt, ami meg-előzte, hanem — érzelmi motívumoktól nem befolyásoltan — helyesbít-heti is azt. Emberi kultúránkban tehát csak a szervesen kibontakozó tuda-mány ilyen emelkedő értékskála s legfőljebb még az a külszerű civilizáció, amely a természetismeret vívmányaival van közelebbi kapcsolatban. Viszont érzelmi világunkban mintha minden újat vagy régít jelző vignet-tánál sokkal többet jelentene az, amiről újításért rajongó neoteristáink teljesen meg szoktak feledkezni; az, amire a réginek és újnak fogalma már nem alkalmazható; mindaz, ami már alapjlegénél fogva örökérték vagy legalább is: a történetben állandóan ható tényező.

Amidőn a változás eszméjével ellentétben az állandó elemek első nagy csoportját hozom szóba, az erkölcsi értékek történeti szerepére gon-dolok. Nem kezdettől fogva, nem is saját emberi igyekezetünk nélkül nyúlnak bele ezek az erkölcsi értékek a történet világába; csak idővel és csak fáradságos munka után jut az emberiség megismerésükhöz. De mihelyt felismerte ezeket az értékeket, elkövetkezik az, ami a történet legfontosabb

ténye, vagy — ha úgy tetszik — csodája: az emberiség szigorú következetességgel kitart érvényességük hangoztatása mellett, az egyénnek bármilyen eredetű eltévelyedésével szemben. Így kellett ezt tapasztalnunk nekünk magyaroknak is az utolsó hónapok szomorú eseményei között. Semmiféle macchiavellizmus sem igazolhatta saját jólelküismeretünk előtt az erkölcstelenséget. S ha a szerencsétlen ügy okozott is némi megoszlást a hazafiak gondolkozásában, a kétely nem érinthette magát az erkölcsi igazságot; a kétely csak azoknak szólt, akik ebben az ügyben a moralitás uralmát túlhangosan és átlátszó irányzatossággal követelték. Mert az abszolútum hirdetése rosszul illik sportszerűen politizáló viveur-ök és közismerten relativista ügyvédek szájába s az erkölcsi érték ép azért örökörték, mert nem lehet alkalomszerűen politikai célok szolgálatában kihasználni.

Az erkölcs, ami megnyilatkozásának formáit illeti, vagy extranacionális, vagy a nemzeti érzéshez kötött. A nemzeti érzés azon történeti tényezők közé tartozik, amelyekről az előbb azt állítottam, hogy minden időben, állandóan hatékonyak. Teljesen hamis az az elterjedt felfogás, amely a nemzeti érzést és eszmét valamely modern történeti alakulatnak tekinti s a napóleoni uralom ellenhatásából származtatja. Nemzeti eszme — valamilyen formában és fejlettségi fokon — az emberiség történetén végig mindenkor volt és mindenkor lesz. Mert azok az alapelemek, amelyekből a nemzetnek nevezhető közösség összetevődik, időtlen-időktől fogva tulajdonai az emberiség egyes részeinek: a közös származás és ennek tudata, a fajszeretet, a szülőföldre vagy tartózkodási helyhez való ragaszkodás, az azonos életnek és történetnek folyamán vállalt közös munka. A társas alapvonatkozásoknak változatlanóságából és az emberi léleknek mindenütt egyforma alapvonásaiból szükségképpen következik ennek a közösségi érzésnek állandósága. Csak a fogalmazásnak és névadásnak kérdése lesz azután, hogy a részletezett jelenségesorozatban, amely a történet folyamán még a maga változatlan keretei között is szüntelenül módosul és fejlődik, erősödik vagy gyengül, terjeszkedik vagy összecsúszol, mit fogok majd nemzetnek nevezni.

A nemzeti eszme állandó, elpusztíthatatlan volta mellett egy eddig nem eléggé megfigyelt és értékelt bizonyítékot akarok felhozni elnöki megnyitómiban. Ahol az emberiség történetében valamely hatalmas, nemzeteket egybefogó és lenyűgöző — mondhatjuk — *szupranacionális* kultúregység szorította vissza időlegesen a nemzet gondolatát, ott a történeti fejlődés mindig azzal végződött, hogy a nemzetfeletti eszmekör bomlása után újból a nemzeti törekvések és igények diadalmaskodtak. E tételnek bizonyítására egy-két nagy vonásban állítom Önök elé nyugateurópai kultúránk történetét.

Ennek a kultúrának szögéből nézve a dolgokat, azt állíthatjuk, hogy a történet folyamán kétízben uralkodott egy-egy mindent átható és meghatározó egységes műveltség az érdekelt népek fölött: az ókorban a *hellénizmus*, a középkorban a *katholicizmus*. A hellénizmust bizonyos értelemben a legkizárólagosabb nacionalizmusnak mondhatná valaki; hiszen

— a történetnek egymagában álló példájaként — egyetlen nemzetnek — a görögnek — nyelvét, kultúráját fogadta itt el szellemi vezetőjének és eszközének a közösségben élő akkori egész művelt világ. A Földközi-tenger medencéjén kívül egész Elő-Ázsia beletartozott ebbe a kultúrkörzetbe, amely azonfelül Indiával, sőt Közép-Ázsia sivatagjain keresztül a távoli Kínával is tartott fenn összeköttetéseket. A hellenizáltságnak, a görög kultúrától való átitatottságnak nagy mértékéről főleg Egyiptom tanúsodik: Oxyrinchuszban, ebben a kis egyiptomi községben, a görög hivatalos és magániratok garmadáján kívül mindezideig nem kevesebb, mint 380 görög irodalmi mű töredékeire bukkantak rá a papiruszkutatók. Egy merész feltevés elgondolásával fogom e lelet jelentőségét illusztrálni. Ha pl. a francia nyelv és műveltség a XVIII. században hasonló mélységig hatotta volna át magyar földünket, akkor a tudós levéltáros ma pl. Sárbogárdon francia nyelvű aktákat kaparna elő a hatósági helyiségekből, francia leveleket, számlákat és kalendáriumot találna a parasztházak padlásán és francia klasszikusokat azokon a polcokon, amelyeken a szolgabíró ősenek hagyatékát őrzi. Természetesen az ókori Nyugat sohasem volt annyira gyökeresen hellenizálva, mint Egyiptom, vagy mint — a legújabb francia ásatások alapján ítélve — akár Szíria. De ha ott a nyelv csak kivételesen volt is görög, a vezető kultúrszellem ott is görög volt, amióta: «a fogoly Graecia foglyul ejtette vad legyőzőjét és művészetet hozott Latium parlagára» (Horatius). Tán az eseménytörténész szempontjából kifogást lehetne emelni azon nézésmód ellen, amely az egész római műveltséget — Róma impériumával együtt — a hellénizmus részeként, kiegészítő mozzanatának fogja föl; de kultúrfilozófiai szempontból tekintve bizonyára jogosult e felfogás. Mintha a római világalalomnak csakugyan az lett volna világtörténeti rendeltetése, hogy annak a műveltségnek biztosítsa messzi elterjedését, melyet a hellénizmus neve alá összegeztünk s melyet Róma a maga részéről is elfogadott. Ily formán a nyugat európai népek romanizálása — ez a fontos, mert a mai latin népeket megteremtő folyamat — szintén a hellénizmusnak függelékévé lesz. Hiszen a latin nyelvvel együtt görög szellemet: intézményeket és szokásokat vettek át katoná uraiktól azok a népek, a romokban máig fellelhető gimnáziumokat, termákat, színházakat és hippodromokat.

És mégis mi lett ebből a Keletet és Nyugatot átfogó görög műveltségből? A római birodalom hanyatlásával, bukásával megszűnik az a politikai erő, amely azt az egységes kultúrát összetartotta. A Kelet elválik a Nyugattól, először államilag, azután műveltségében is, az orientalizmusnak és okcidentalizmusnak mind merevebb ellentétet mutató képében. És itt Nyugaton megindul az az erő, a duzzadó nemzeti élet, a germán törzsek élete, melynek jövő szerepét és jelentőségét csak a római uralom és a rómaiak által közvetített hellén műveltség bukása biztosíthatta. «A nemzeti elv, amely oly hosszú időn keresztül alárendelt szerepet játszott a világban, végül is győzött a világbirodalom fölött, amelyben az állam eszméjét már nem képviselte egyetlen határozott népelem s e győzelemmel diadalra jutott a sokféle az egységes fölött.» (Walter Ottó, Kulturgeschichte des Altertums, 1925. 148. lap.)

Miután idővel a germánok, a szlávok és a magyarok is átvették

keresztény vallást, az egyház — európai mértékkel mérve — valóban egyetemessé, «katholikussá» lett, mert az egész «világot» foglalta magában, az egész «világ» gondolkozását határozta meg benső tartalmával, vallásos nézeteivel. Soha sem élt a kultúremberiség nagy zöme egységesebb, következetesebb, parancsolóbbszavú felfogás uralma alatt, mint most, a katolikus középkorban. A világnézetet a maga egészében tulajdonkép egyetlen eszme irányította: Isten országát már e földön megvalósítani. Míg a hellénizmust életörömében a kulturális törekvések egész gazdagsága tette színessé és változatossá, most a középkorban egyetlen kulturális törekvés, a vallási, olvasztotta magába, hasonította magához az egész életet. Már a külső hatalomnak, a világhatalomnak kérdését is a kizárólagosan érvényesülő vallási eszme döntötte el. Valamikor a római impérium mint történelmileg adott tényező vette a maga védelme alá a keresztény vallást és egyházat; még N. Károly is önjelölt szerzett hatalmára támaszkodva alapította meg birodalmát, mint a kereszténység védőbástyáját; de már I. Ottó csak az istenországra való hivatkozással hívhatta új életre német formájában a római császárságot s midőn e császárság és a pápaság között élet-halálharcra került a sor, nem volt kétséges, hogy az isteni küldetés jogcímén kinek volt e küzdelemben igaza; nem lehetett kétséges, hogy a katolicizmus szellemének megfelelően Kanosszában kellett a legfőbb császári igényeknek végződnie. Azután eltekintve a hatalom kérdésétől, az élet megnyilatkozásának minden módját és formáját ugyancsak a vallásos eszme határozta meg. A család intézménye fölött a szeplőtlen Mária képe lebegett; az erkölcs tisztán a vallás követelményeihez igazodott; a jogot sok tekintetben papi fórumok szabták ki és ítélték meg; a gazdasági életet a krisztusi szegénység példája szorította keretek közé; a tudomány a vallás szolgája volt; a művészet Isten dicsőségére építette fel templokait és festette meg oltárképeit.

És mégis mi lett ebből a nemzeteket átfogó, irányító és egyenlősítő középkori szellemből? Az univerzalizmust megint csak a partikularizmus váltotta fel, a szupranacionalizmus fölött ismét a nacionalizmus győzedelmeskedett, amidőn az emberiség a túlvilág kizárólagos szemléletéből újból a földi lét hitéhez és igényeihez tért vissza. A modern nemzeti államok kialakulását csak annak a középkori gondolatnak elejtése tette lehetővé, amely pápát követelt a világi uralom élére; a modern szellem kibontakozásának meg előfeltétele volt, hogy a maguk öncélúságában és partikuláris feltételeik által megszabott formájukban jussanak szóhoz azon kulturális törekvések, amelyeknek addig — eleve kijelölt univerzális jellegű tartalmukkal — csupán a vallás szolgálatában volt értelmük és jelentőségük. A szellemi felszabadítás e munkájában individualista történetbölcsesek — mint Burckhardt és Dilthey is — mintha kissé egyoldalúan hangsúlyoznák az egyéni erők és célpontok jelentőségét és nem vennék kellő mértékben a nemzeti eszme szerepét tekintetbe; mintha megállapításaik épen a mi szemszögünkben némi revízióra szorulnának. Mert a humanizmusnak és a hitújításnak szupranacionalizmusa mögött már nemzeti erők is lappangottak és nemzeti sajátságokon kívül már nationális érzés is jutott kifejezéshez e mozgalmak vezetőiben, szellemi munkáikban, miként erről Petrarca szonettjei, a Róma nagyságáért hevülő humanista

lelkesedés, Macchiavelli olasz álma vagy Luther Márton bibliafordítása egyaránt tanúskodnak.

Mai agyonindividualizált és agyondemokratizált korunkban maradt-e akár csak egy talpalatti hely valamiféle univerzális gondolat és közösség számára? Az ókor hellénizmusához és a középkor katholicizmusához kell a legújabb kor állapotait hasonlítani, ha világosan akarjuk látni, hogy mennyire partikuláris életet él manapság az emberiség a múlt univerzalizmusához képest. Modern közlekedési viszonyaink élénk forgalmat teremtettek ugyan a világ minden része között és a hírszerzés és az anyagi érdekek összeköttetések szempontjából ma bizonyára igazabb értelemben beszélhetünk az egész világ összefüggéséről, egységéről, mint ahogy a múlt időkben bármikor beszélhetek volna róla. De a civilizáció e külszerű vívmányát semmiképpen sem kíséri az emberek belső lelki harmóniája; az emberek — nemzetiségre tekintet nélkül — egyformák öltözködésükben, szokásaikban, tán ismereteikben is és mégsem értik meg egymást. Lehetséges, hogy ma külsőben közelebb áll a művelt párizsi a művelt budapestihez s így látszatra egymástól nehezebben megkülönböztethetőek, mint a hellénizmus korában a tarzuszi, a kisázsiai bennszülött az athéni görögtől. De ha az utóbbiak összejöttek, közös nyelven társalogtak, s amennyiben mindketten a sztoa tanait vallották, akkor őket külső eltéréseik ellenére is olyan egységes életfelfogás fűzte össze, amely az emberi magatartást — jobban, mint nagy általánossággá szublimált kereszténységünk — az apró részletekig szabályozta. Politikai intézmények tekintetében is sok egyformaságot teremtett a világ népei között a modern demokratizmus; mindenütt egyformán választanak és gyűlnek össze parlamenti ülésekre az emberek. De ennél a politikai egyöntetűségnél nem jelent-e a lelki összhang tekintetében még mindig többet az a vallásos hagyomány, melynek utasítására a keresztény Európa összes templomaiban ma is egy időben kondul meg az esti harangszó?

A különböző, egymásnak ellentmondó világnézetek zűrzavarában élünk. Emeli a zavart az a körülmény, hogy olyan gondolkozásmódok is a világnézet címével és igényeivel lépnek fel, amelyeknek ilyesmihez láthatólag nincsen semmi joguk. A liberalizmusra gondolok elsősorban, melynek egyik lelkes védelmezője, kölni jóbarátunk: Leopold von Wiese győzött meg egy újabban megjelent könyvével a legkétségtelenebbül arról (*Der Liberalismus in Vergangenheit und Zukunft*), hogy az «erők szabad versenyét», a liberális jelszót manapság még kormányprogrammá sem lehet megtenni (mert ez még programnak is határozatlan és vékony tartalmú lenne), nem hogy ez a fölfogás egy jól fundált és nemzetközileg összekötő világnézetet jelenthetne. Már sokkal több sikerrel tudta a modern szocializmus, ez a természetesen jelentkező nemezise a kapitalisztiko-liberális szűkkeblűségnek, az emberek nagy tömegében, nemzetiségre való tekintet nélkül, a jogos világnézetek látszatát ébreszteni. Mert itt az elméleti raffinériának csakugyan sikerült a pitykegombhoz egy bőszabású, mindent befogadó és takaró filozófiát varrni. Itt, ebben a gondolkozási körben, minden idők e legsivárabb világnézetében, az ateizmus, az amoralizmus és a különböző materializmus mind-mind melegen védi és takarja az akarat

kicsinyke magját és egész filozofálgatásuk egyedüli értelmét, amely nem több és nem kevesebb, mint az a követelmény, hogy a munkás nagyobb bért kapjon és jobban éljen. De az érdek- és nézeteltérések mai káoszában a szocializmust sem tekinthetjük semmiképpen olyanfajta szupranacionális erőnek, aminőnek a múltban a hellénizmust és a katolicizmust ismertük meg. Hál' Istennek, van okunk remélni, hogy még nagyon távol vagyunk attól az időtől, amidőn a III. internacionálét a római impériumhoz vagy a középkori pápai hatalomhoz, vagy mindkettőhöz hasonlíthatná valaki. Szavaimból ne csak az afölött érzett sajnálkozásom hangját tessék kiérezni, hogy a múlt nagy világnézeti rendszerei mellé a jelenben nem tudunk méltó utódot állítani. Szavaimban — az előzetes fejtegetések kapcsán — már e tünemény magyarázata is bennfoglaltatik. A történet tanuskodása szerint a múltban nemzeti erők és ellentétek bontották szét a nemzetek fölötti kultúregységeket. Most a jelenben és úgy hisszük, hogy minden jövőben, egy nemzeteket átfogó és őszintén vallott szupranacionalizmust csak azon feltétel mellett tudunk elképzelni, hogy az a nemzeti követelményeknek nem mond ellent, sőt hogy ezek megnyugvásával, mert kielégítése után jön létre. Elég egy pillantást vetnünk a mai zűrzavaros Európára, hogy rögtön belássuk, hogy az ilymódon elképzelt «európai szellemnek» ideje még nem érkezett el. Mint nyers fizikai erő döntötte meg a nacionalizmus annak idején a római birodalmat; a középkor vallásos univerzalizmusát a saját magát állító és szabadságát követelő egyénnek képében tagadta. Most napjainkban mint kollektív öntudat helyezkednék a nacionalizmus minden olyan kísérlettel szembe, amely reá tekintet nélkül óhajtaná az emberiséget egy nemzetfölötti rendszer kötelékeibe befogni. Mi magyarok is csak jogos nemzeti igényeink kielégítése arányában leszünk hajlandók a nemzetek genfi szövetségét ilyen felettünk rendelkező, szupranacionális intézménynek elismerni.

* * *

Visszakanyarodhatunk a bevezetés gondolatához. Az újnak és réginek ellentétéből indultam ki és eljutottam a maradandóhoz, társulatunk vezéreszméjéhez, a nemzeti eszméhez. Mi nem azért csatlakoztunk hozzá, mert régi vagy új, hanem azért, mert maradandó; azért, mert felismertük — nem törődve holmi Anatole France-vagy Bemard Shaw-féle szellemességekkel, nagy és öntudatos nemzetek luxusával — hogy az egész emberi történet folyamán a kollektív élet végső és legfőbb éltetője «az a magszerű valami, amely közös származás útján jön létre és amely egyetlen nációból sem hiányozhatik». (Meinecke.) A nemzeti gondolatot fogadva el útmutatóul irrelevánsnak fogjuk látni az újnak és réginek fogalmát. Szívesen ragaszkodunk majd az utóbbihoz, ha a nemzeti erők konzerválását jelenti; de szívesen nyúlunk majd az újhoz, sőt a legújabbhoz is, ha a nemzet érdeke ezt így követeli. Ezen érdek szolgálatában, ha szükségesnek látjuk, épúgy tudományos vizsgálat tárgyává tesszük a latifundiumok kérdését, mint a nemzetközi kapitalizmus visszaéléseit. Az így értelmezett újításnak szellemében üdvözlöm társulatunk tagjait és nyitom meg első közgyűlésünket.